

жавного владного рішення, що тягне за собою недовіру з боку населення не лише до нього особисто, але і до всього апарату управління в цілому¹.

Проблема забезпечення прав людини підвищує актуальність безпосереднього застосування принципів. Так, посилаючись на принцип може дозволити відновити порушення прав людини під час прийняття і застосування норм права. Наприклад, згідно з ч. 3 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України адміністративні суди мають повноваження перевіряти рішення суб'єктів владних повноважень (у тому числі й ті, що стосуються прав людини) на їх відповідність таким принципам права, як рівність, пропорційність, добросовісність, неупередженість тощо.

На наш погляд, принципи права є такими ж правилами, як і звичайні норми права, і так само зобов'язують громадян та державні органи діяти певним чином.

Підсумовуючи, вважаємо, що врахування зазначених пропозицій, сприятиме удосконаленню механізму реалізації принципу пріоритету прав і свобод людини в діяльності органів публічної влади України й адаптації вітчизняного адміністративно-правового законодавства до європейських стандартів.

УДК 347.626.97

Б.К. Левківський

**СУДОВИЙ ЗАХИСТ МАЙНОВИХ ПРАВ
КОЛИШНЬОГО ПОДРУЖЖЯ ПРИ
ЗДІЙСНЕННІ ПРАВА СПІЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ
ТА РОЗПОДІЛІ СПІЛЬНОГО МАЙНА**

У статті висвітлено особливості нормативного регулювання майнових правовідносин між колишнім подружжям, щодо здійснення ними права спільної власності та проведення розподілу спільного майна після розірвання шлюбу. Проведено аналіз чинного законодавства України та правозастосовної практики, щодо забезпечення прав колишнього подружжя у майнових відносинах з приводу спільного майна.

Ключові слова: *співвласники, майно подружжя, розподіл спільного майна подружжя.*

¹ Див.: Данильєва І.Е. До розробки механізму реалізації принципів державної служби / І.Е. Данильєва // Вісник ЛДУВС ім. 10-річчя незалежності України. - Луганськ: РВВ ЛАВС. - 2005. - Вип. 2. - С. 44.

В статті отражені особливості нормативного регулювання імуществених правовідносин між колишніми подружжями, стосовно здійснення ними права загальної спільної власності та проведення розподілу загальної подружньої власності після розірвання шлюбу. Проведено аналіз діючого законодавства України та правоприменительної практики, стосовно забезпечення прав колишніх подружжів в імуществених відносинах.

Ключеві слова: *власники, майно подружжів, розподіл загальної власності подружжів.*

In the article the features of the normative adjusting of property legal relationships are reflected between the former married couples, in relation to realization by them general joint ownership and leadthrough of distributing of general marriage property rights after dissolution of marriage. The analysis of current legislation of Ukraine and legal practice is conducted, in relation to providing of rights for the former married couples in property relations.

Key words: *joint owners, property of the married couples, division of common property of the married couples.*

Вступ. Шлюб, багатогранне явище, яке може подарувати закоханим або омріяне щастя або привести до краху їх відносин. Жодна закохана пара будуючи свої шлюбні, сімейні відносини заздалегідь не встановлює строку існування цих відносин, шлюбу, шлюбний союз для цих осіб є безстроковим. У науковій літературі можна знайти безліч визначень поняття шлюб, проаналізувавши, які можна виділити притаманні для всіх визначень терміни, одним з яких є – в принципі довічний союз. Цей термін підкреслює, що шлюб визначаючи початок виникнення спільних прав та обов'язків закоханої пари, яка набуває нового статусу – подружжя, передбачає, що шлюб буде існувати протягом всього їх життя. Однак, нажаль все частіше шлюб, як юридична форма спільного життя чоловіка та жінки втрачає свої пріоритети. Нове покоління закоханих будуючи свої відносини та переходячи на новий рівень цих відносин обирає у якості форми спільного життя позашлюбні відносини або як частіше називають ці відносини "фактичні шлюбні відносини", забуваючи про те, що закон охороняє та гарантує захист особам, які мають статус подружжя, тобто перебувають у шлюбі зареєстрованому у відповідності до вимог чинного законодавства уповноваженим державою органом.

Сімейний кодекс України (надалі – СК) містить незначну кількість норм, що присвячені захисту прав осіб, які проживають у "фактичних шлюбних відносинах". Однак особи, які надали перевагу не шлюбу, а таким відносинам забувають, що жодна з цих норм не вка-

зує на виникнення у них статусу подружжя та не може гарантувати забезпечення майнових прав кожному з них [1, с. 64].

Відповідно до ст. 74 СК у осіб, що проживають спільно та не перебувають у шлюбі між собою та у будь-якому іншому шлюбі, на майно набуто підчас спільного проживання виникає право спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними [2].

Однак, на практиці, при вирішенні питань по розподілу спільного майна у таких осіб виникають значні проблеми. За відсутності чіткого доказу початку таких відносин, їх тривалості, визначення обсягу спільного майна, встановлення факту набуття цього майна саме в період спільного проживання за рахунок саме спільних коштів (джерела його походження) є досить проблематичним, вимагає значних зусиль, тривалого часу та високої кваліфікації осіб, які задіяні у цьому процесі. Досить часто такі питання породжують спір, який можливо вирішити тільки у судовому порядку.

Нажаль, чинне законодавство України, через вади нормативного регулювання, не може ефективно захистити навіть майнові права подружжя при здійсненні ними права спільної власності та/або розподілі спільного майна після припинення шлюбу, а відтак не доводиться говорити і про ефективність захисту майнових прав осіб (чоловіка та жінки), які проживають спільно без реєстрації шлюбу на будь-якому етапі цих відносин.

Актуальність. За результатами аналізу правозастосовної практики можна виділити два основні проблемні питання, які пов'язані із спорами між подружжям (колишнім подружжям щодо спільного майна) – реалізація права співвласника щодо спільного майна колишнього подружжя та розподілу спільного майна подружжя після припинення шлюбу.

Аналізуючи сімейне законодавство України, в цілому можна стверджувати, що воно відповідає міжнародним стандартам проголошеним міжнародним співтовариством. Зокрема загальним стандартам закріпленим Організацією Об'єднаних Націй у Загальній декларації прав людини [3], а також у статутах і відповідних документах спеціалізованих установ, в яких проголошено, що кожна людина має володіти всіма зазначеними у них правами і свободами без якої б то не було різниці.

Чинна нині Конституція України наповнена нормами, які прямо встановлюють рівність всіх осіб, які перебувають на території України, проголошує загальні принципи регулювання сімейних відносин. Так, у ст. 51 зазначено: "Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та

сім'ї» [4]. У розвиток конституційних положень СК чітко встановлює, що підчас здійснення сімейних прав учасник сімейних відносин не може мати привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, матеріального стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками (ч. 5 ст. 7 СК).

Таким чином, регулюючи відносини між подружжям СК закріплює низку їх найважливіших прав, як особистих немайнових так і майнових. Зокрема, кожен з подружжя має право на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань (ст. 51 СК), право на створення умов для праці та відпочинку (ст. 52 СК), право на утримання у випадку нужденності (ч. 2 ст. 75 СК), право на утримання після розірвання шлюбу (ч. 2 ст. 76 СК). Забезпечується реалізація цих прав подружжя іншими нормами СК, зокрема закріплено обов'язок кожного з подружжя матеріально підтримувати один одного (ч. 1 ст. 75 СК), з метою забезпечення прав та інтересів кожного з подружжя, право спільної сумісної власності подружжя поширено на заробітну плату, стипендію, інші доходи одержані одним із подружжя (ч. 2 ст. 61 СК), визначено, що чоловік або жінка має надавати утримання тому з подружжя з ким проживає дитина (ч. 1 ст. 86 СК, 88 СК). Ефективно права подружжя забезпечуються зазначеними нормами чинного законодавства лише у тому випадку якщо мова іде про міцну сім'ю, віддане подружжя, про сім'ю в якій кожен з подружжя розглядає шлюб як спільний партнерський союз, а не встановлену авторитарним господарем деспотію [5].

Під час існування шлюбу досить частими є випадки коли один з подружжя бере на себе обов'язок по матеріальному забезпеченню сім'ї, а інший, в силу певних обставин, веде домашнє господарство. І хоча чинний нині СК, як зазначено вище, визначає принципи регулювання майнових прав та обов'язків подружжя на паритетних засадах на практиці досить частими є випадки зловживання одним із подружжя своїми правами та становищем, з метою виведення зі складу спільної сумісної власності значної частини підконтрольного йому майна, і як наслідок зменшення розміру частки у спільному майні іншого подружжя. Особливо гостро питання захисту майнових прав колишнього подружжя постає після розірвання шлюбу. А відтак виникає необхідність розробки сучасних норм матеріального права та впровадження механізмів охорони та своєчасного забезпечення майнових прав подружжя, колишнього подружжя щодо спільного майна і як наслідок вирішення додаткових завдань можливості реалізації

кожним права на достатній життєвий рівень, а також права на частку доходу від спільного майна.

Останніми науковими розробками щодо забезпечення та відновлення майнових прав подружжя/колишнього подружжя є праці таких відомих вчених як: Жилінкової І.В., Ромовської З.В., Стефанчука Р. О. Тімшіної О. Л., В.С. Гопанчука та інші.

Даючи підґрунтя для подальших досліджень, наукові розробки зазначених учених все-таки не приділяють належної уваги питанню забезпечення майнових прав колишнього подружжя та їх захисту від зловживань правом іншим з колишнього подружжя, особливо щодо грошей розміщених на вкладах у фінансових установах.

Метою даної статі є спроба на основі правового аналізу чинного законодавства України щодо захисту майнових прав подружжя/колишнього подружжя, практики його застосування виявити можливі шляхи удосконалення та запропонувати нові, більш ефективні механізми захисту майнових прав подружжя/колишнього подружжя.

Розглядаючи питання захисту майнових прав подружжя/колишнього подружжя слід зауважити, що як правило при розподілі спільного майна один із подружжя/колишнього подружжя намагається вивести зі складу спільної сумісної власності майно підконтрольне саме йому. Особливо гостро питання виведення зі складу спільної власності майна подружжя стоїть щодо спільних коштів, які розміщені на рахунку в фінансовій установі на ім'я цього подружжя¹.

Аналіз чинного законодавства, зокрема глав 71, 72 ЦК, Закону України про банки і банківську діяльність та інші дозволяє стверджувати, що отримання дозволу від іншого з подружжя/ колишнього подружжя як правило не вимагається.

Вперше в законодавчому порядку допустимість визнання вкладу спільним сумісним майном була передбачена ст. 87 Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік 1961 р., ст. 385 ЦК УРСР, якими передбачалося, що стягнення на вклади громадян в державних ощадних касах і в Державному банку СРСР може бути звернено на підставі рішення суду про поділ вкладу, який є спільним майном подружжя. Незважаючи на це, в літературі інколи вважали, що вклад визнається спільним майном подружжя, але лише після по-

¹ У статі для зручності викладення матеріалу до колишнього подружжя, який намагається вивести або вивів зі складу спільної власності подружжя майно застосовується термін *винний подружжя*, а до колишнього подружжя майнові права якого було порушено – *постраждалий подружжя*.

становленого судового рішення про поділ вкладу. Дійсно, на перший погляд така позиція має правове підґрунтя, оскільки надання подружжю-вкладнику права самостійно розпоряджатися грошовими сумами свідчить про існування начебто презумпції роздільності вкладу, внесеного в період шлюбу одним із подружжя. Насправді ж це зовсім не так, оскільки подібна презумпція існує лише у правовідносинах, які виникають між кредитною установою та подружжям-вкладником як стороною у цивільно-правовому договорі. І це цілком логічно, адже за будь-яким цивільно-правовим договором правовідносини виникають, як правило, у сторін відповідного договору. Тому більш слушною є думка, згідно з якою вклад, створений і внесений у період шлюбу на ім'я одного із подружжя, повинен вважатися їх спільним майном, але щоб і кредитна установа розглядала його як такий, необхідне рішення суду, яке дозволить подружжю-невкладнику реалізувати своє право на спільний вклад. Вклад, внесений одним із подружжя в період шлюбу до кредитної установи, має вважатися їх спільним сумісним майном ще й тому, що створювався він (якщо не доведено інше) за рахунок спільних доходів, які перетворилися із об'єкта права власності в об'єкт права вимоги [6].

Закриваючи підконтрольний рахунок у фінансовій установі чоловік або дружина розуміють, що зменшать обсяг спільної власності подружжя чим завдадуть майновій шкоди іншому, однак доводять свої наміри до логічного завершення. Такі дії чинне законодавство визначає як зловживання правом.

Протягом усього розвитку інститут зловживання правом знав лише 2 форми: зловживання правом із наміром завдати шкоди (шикана) та зловживання правом без наміру завдати шкоди [7, с. 121]. І хоча положення чинного законодавства (ч. 3 ст. 13 ЦК України) закріплюють недопустимість подібних дій, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, доводиться визнавати, що вони все частіше мають місце у сімейних відносинах. Захистити у такій ситуації майнові права постраждалого подружжя досить складно.

Нажаль результати аналізу норм матеріального права, зокрема СК дозволяють стверджувати, що підчас поділу спільного майна подружжя у судовому порядку суд буде виходити із обсягу фактично наявного майна подружжя (обсягу спільної власності) не на момент розірвання шлюбу або розподілу майна, а на момент припинення ведення спільного господарства, це зокрема випливає із норми закріпленої у ч. 1 ст. 70 СК, яка встановлює принципи поділу майна подружжя.

У разі виведення одним із подружжя частини майна зі складу спільної сумісної власності шляхом вчинення будь-якого дозволеного

правочину це майно вже не буде належати подружжю, а відтак і поділ цього майна проводитися не буде.

Підтверджує таку позицію і Верховний Суд України. Відповідно до п. 23-24 Постанови Пленуму Верховного Суду України (надалі Постанова) вирішуючи спори між подружжям про майно, суду необхідно встановлювати обсяг спільно нажитого майна, наявного на час припинення спільного ведення господарства та включити до складу майна, що підлягає поділу лише те загальне майно подружжя, яке наявне у нього на час розгляду справи [8].

Відповідно до ч.2 ст. 70 СК при вирішенні спору про поділ майна суд може відступити від засади рівності часток подружжя за обставин, що мають істотне значення, зокрема у випадку якщо один із подружжя приховав, знищив чи пошкодив спільне майно. Зазначена норма є диспозитивною та неконкретизованою оскільки: 1) зазначена норма містить право суду відступити від рівності часток, а не обов'язок, а відтак суд може не скористатися своїм правом що не буде порушенням норм матеріального права; 2) не містить навіть відсилочної норми щодо відповідальності винного подружжя за такі дії.

Пункт 30 Постанови чітко вказує на те, що у випадку коли при розгляді вимоги про поділ спільного сумісного майна подружжя буде встановлено, що один із них здійснив його відчуження чи використав його на свій розсуд проти волі іншого з подружжя і не в інтересах сім'ї чи не на її потреби або приховав його, таке майно або його вартість враховується при поділі.

Змоделюємо ситуацію за якою у спільній власності подружжя є 150000 грн. (сто п'ятдесят тисяч грн.), які внесені на рахунок у фінансовій установі на ім'я одного з них та автомобіль вартістю 50000 грн. (п'ятдесят тисяч грн.). У випадку поділу майна, користуючись тим, що зняття коштів та закриття зазначеного рахунку не вимагає згоди іншого з подружжя, кошти винним подружжям виводяться із складу спільної сумісної власності. Фактично у спільній власності подружжя залишається лише автомобіль.

Розглядаючи дану справу суд, встановивши всі обставини, безсумнівно віднесене зазначені кошти до спільної власності подружжя, однак не зможе, навіть визначивши дії винного подружжя такими що були вчинені з наміром завдати шкоду іншому подружжю, повністю передати у власність постраждалого подружжя наявне майно (автомобіль) та стягнути з винного подружжя кошти для покриття збитків постраждалого подружжя. Суд не вправі позбавити винного подружжя

частки у спільному майні взагалі, навіть у тому випадку якщо він, в наслідок зловживання своїм правом або станом, вивів із складу спільної сумісної власності більшу частину спільного майна. Такої думки приримуються і інші науковці, зокрема Фурса С.Я. та Фурса Є.І. [9, с. 223].

У даному випадку єдиною можливістю захисту майнових прав постраждалого подружжя є звернення до суду за захистом свого майнового права до моменту розподілу спільної сумісної власності, з метою повернення у виведеного винною особою майна.

Ускладнюється захист прав постраждалого подружжя тим, що майнові відносини між подружжям регулюються нормами СК, застосування у даному випадку до регулювання цих відносин норм ЦК України, як це передбачено нормою закріпленою у ст. 8 СК, зважаючи на наявність специфічного суб'єктного складу даних правовідносин, залежить від позиції суду.

Щодо захисту майнових прав колишнього подружжя то такої захист буде проводитись з урахуванням норм закріплених у главі 26 ЦК, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 68 СК розпорядження майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності, після розірвання шлюбу здійснюється співвласниками виключно за взаємною згодою, відповідно до ЦК України. Вчинивши дії спрямовані на розпорядження спільним майном винний подружжя порушив тим самим принципи здійснення права спільної сумісної власності закріплені у ст. 369 ЦК.

Відповідно до ст. 16 ЦК кожна особа може звернутися до суду за захистом свого права або/і інтересу у спосіб, що не протирічить закону. Одним із способів захисту цивільних прав, права спільної сумісної власності є визнання правочину недійсним (ч. 4 ст. 369 ЦК). Однак, у даному випадку необхідно чітко визначити, який саме правочин визнавати недійсним (дії винного подружжя щодо зняття коштів з депозитного рахунку, чи правочин, який вчинив цей подружжя після зняття коштів).

Вбачається, що і у першому і у другому випадку захист майнових прав колишнього подружжя буде можливим однак досить складним, оскільки права та обов'язки сторін за договором банківського вкладу мав лише винний колишній подружжя та фінансова установа, а відтак говорити про протиправність дій винного колишнього подружжя щодо зняття коштів з рахунку немає підстав.

Розпорядження коштами, виведеними із спільної сумісної власності, одним із співвласників без отримання попередньої згоди на такі дії від іншого співвласника є порушенням принципу спільної суміс-

ної власності. Правочин вчинений винним колишнім подружжям у такому випадку можна визнати недійсним, однак у випадку множинності таких правочинів визнання всіх правочинів недійсними видається не можливим (наприклад вчинення винним колишнім подружжям дрібних правочинів спрямованих на задоволення його побутових або інших потреб).

Із аналізу норм ЦК вбачається можливим здійснити спробу захисту майнових прав постраждалого (колишнього) подружжя у спосіб визначений п. 8 ч. 2 ст. 16 ЦК – відшкодування збитків.

Відповідно до ст. 22 ЦК збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки). Тобто постраждалий колишній подружжя має можливість не тільки вимагати від винного колишнього подружжя повернення коштів які йому належать як співвласнику, а і вимагати відшкодування коштів витрачених на їх повернення.

Цивільний кодекс передбачає не тільки можливість відшкодування реальних збитків, а і відшкодування упущеної вигоди. У випадку, якщо спільні кошти подружжя внесені до банківської установи на ім'я одного з них знаходилися на депозитному рахунку з нарахуванням відсотків по вкладу цілком зрозуміло, що відсотки які не отримав постраждалий подружжя є упущеною вигодою оскільки відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 22 ЦК доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене і є упущеною вигодою.

З огляду на абзац другий ч. 3 ст. 22 ЦК в якій зазначено, що у випадку якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодовуватися особі, право якої порушено, не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право. А відтак, якщо винний подружжя розмістив зазначені кошти в іншій банківській установі на депозитному рахунку, постраждалий подружжя наділений правом вимоги частини цього доходу в силу прямого припису закону.

Відповідно до чинного законодавства постраждалий колишній подружжя може ставити перед судом питання відшкодування і моральної шкоди, яка настала в силу неможливості продовження активного громадського життя, порушення стосунків з оточуючими людьми або через інші негативні наслідки створенні порушенням його майнових прав [7].

З огляду на проведений вище аналіз норм чинного законодавства можна стверджувати, що підчас розподілу спільного майна подружжя, майнові права колишнього подружжя захищаються більш ефективно ніж майнові права подружжя яке знаходиться у стані розірвання шлюбу та поділу спільного майна.

З метою захисту майнових прав подружжя підчас розподілу спільного майна, доцільним є введення у чинне законодавство низки норм, які дозволять суду, за наявності винних дій одного з подружжя, спрямованих на виведення із складу спільної сумісної власності майна, з урахуванням розміру такого майна не тільки відходити від рівності часток у спільному майні подружжя.

Зокрема, вбачається можливим внести зміни у ч. 2 ст. 70 СК додавши абзац, який викласти в наступній редакції: "При вирішенні спору про поділ майна суд може зменшити частку у майні того з подружжя який приховав, знищив чи пошкодив спільне майно прямо пропорційно вартості цього майна".

Використана література:

1. Левківський Б.К. Проблеми законодавчого регулювання реєстрації шлюбу та пов'язаних з реєстрацією правовідносин / Б.К. Левківський // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Право. - 2011. - № 87. - С. 63-66.
2. Сімейний кодекс України : [прийнятий 10 січ. 2002 р. № 2947-III] // Від. Верхов. Ради Укр. - 31.05.2002. - № 21, (дод.). - Ст. 135. - Зі змінами ; ост. ред. 13.06.2012р.
3. Загальна декларація прав людини : [прийнята 10 грудня 1948 р.] // Офіц. вісн. України. - 2008. - № 93. - Ст. 3103.
4. Конституція України : [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. № 254 к/96-ВР] // Відом. Верхов. Ради України. - 1996. - № 39. - Ст. 141. - Зі змінами; ост. ред. 01 лютого 2011 р.
5. Левківський Б.К. Судовий наказ: перспективна форма захисту майнових прав подружжя / Б.К. Левківський // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Право. - 2012. - № 91. - С. 45-49.
6. Сімейне право України : Підручн. / За ред. Гопанчука В. С. - К. : Істина, 2002. - 304 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.ebk.net.ua/Book/SPраво/06-10/80803.htm> (дата звернення: 07.08.12).
7. Стефанчук М.О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: монографія / М.О. Стефанчук. - К. : КНТ, 2008. - 184 с.
8. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: Постанова Пленуму Верховного суду України від

21.12.2007 № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07> (дата звернення: 02.08.12).

9. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. С.Я. Фурси. – К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2008. – 1248 с. (Серія "Цивілістика").

10. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова Пленуму Верховного суду України від 31.03.1995. – № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95/print1320838312831606> (дата звернення: 16.02.12).